

Kaja Poteko

Kritična analiza raziskav SJM o športno-rekreativni dejavnosti v Sloveniji

Izvleček

Pričujoče besedilo za svoje izhodišče vzame longitudinalno raziskavo Slovenskega javnega mnenja (SJM) o športno-rekreativni dejavnosti v Sloveniji ter se v okviru pregleda dosedanjih raziskav SJM na tem področju nameni (a) izpostaviti nekatere rezultate SJM in kritično ovrednotiti njihove analize, (b) preteklim raziskavam dodati rezultate in analizo SJM 2021 z vidika sociodemografskih dejavnikov ter (c) raziskati možnosti njihovega dopolnjevanja. Med ugotovitvami pregleda je treba izpostaviti pomanjkljivost predhodnih interpretacij in analiz SJM, ki – namesto da bi jih problematizirale in naslovile kritično – pogosto reproducirajo obstoječe družbene norme in sodobne imperitive, na osnovi izsledkov sorodnih tujih raziskav pa so izpeljani tudi poudarki in predlogi dopolnitev aktualnih in prihodnjih prizadevanj na tem področju. Kot ključna je izpostavljena potreba po dopolnjevanju kvantitativnih pristopov s kvalitativnejšimi, ki bi omogočili preseganje zadrževanja na ravni opisovanja površinskega stanja ter ga poglobili s perspektivo ugotavljanja in pojasnjevanja njegovih temeljnih vzrokov, posledično pa bi bistveno pripomogli tudi k iskanju bolj informiranih in sofisticiranih rešitev za identificirane probleme.

Ključne besede: športno-rekreativna dejavnost, Slovensko javno mnenje, sociodemografski dejavniki

Critical analysis of SPO research on sports and leisure activities in Slovenia

Abstract

This text takes the longitudinal Slovenian Public Opinion (SPO) survey on sports and leisure activities in Slovenia as its starting point and aims, in the context of reviewing previous SPO research in this area, to (a) highlight some SPO results and critically evaluate their analyses, (b) add results and analysis of the SPO 2021 from the perspective of socio-demographic factors, and (c) look for ways to complement existing approaches in this research area. Among the findings of this study is the weakness of previous interpretations and analyses of the SPO, which - instead of problematizing and critically addressing them - often reproduce existing social norms and modern imperatives. Based on the results of related foreign research efforts in this area, the need is recognized to complement quantitative approaches with qualitative ones that would allow going beyond the level of surface description and deepening it by identifying and explaining its causes. This would contribute significantly to finding more informed and nuanced solutions to the problems identified.

Key words: sports and leisure activities, Slovenian Public Opinion, socio-demographic factors

Uvod

V svoji nedavno izdani knjigi *Naravno gibanje* Lieberman zapiše, da je telesna dejavnost oziroma vadba moderno in potencialno zdravju koristno vedenje, toda veliko naših prepričanj o njej je zmotnih, vzpostavljenih na podlagi mitov, kakršen je na primer ta, da smo rojeni za gibanje, da bi si morali vadbe želeli, ali pa, recimo, da je vadba čudežna tabletki, ki naj bi opravila z večino bolezni, stoli pa so malodane sinonim za smrtonosno napravo (Lieberman, 2021, str. xiv-xvi). V izogib potencialnemu ogorčenju in napačnim interpretacijam kaže jasno izpostaviti, da Lieberman ne želi niti zanikati možnih koristi vadbe niti demantirati z njo povezanih študij s področja biomedicinske znanosti, želi pa pokazati, da ignoriranje evolucijskih in antropoloških vidikov telesne aktivnosti vodi do pristopov, ki so polni napačnih prepričanj, pretiravanj in zmot in ki na ultimativni ravni rezultirajo v spodletelih poskusih, da bi telesno dejavnost oz. vadbo ustrezno približali ljudem. Vsi vemo, denimo, da je telesna dejavnost lahko koristna, vendar pa je malo stvari bolj nadležnih od tega, da nam nekdo pridiga in zapoveduje, da moramo migati, kaj vse naj bi v teh prizadevanjih počeli, v kakšnih količinah in na kak način (Lieberman, 2021, str. xvi). Lieberman skozi knjigo pokaže, da je prostovoljna vadba zavaljo zdravja in krepitev telesne zmogljivosti precej bizarno in mlado početje (Lieberman, 2021, str. 263), to pa nas postavi pred dokaj nelagoden paradoks: sodobno spodbujanje športne ali pa drugih, manj organiziranih, strukturiranih in kodificiranih oblik telesne dejavnosti se namreč danes skuša legitimirati natanko prek naslavljanja razmerja med športom, vadbo in telesno dejavnostjo na eni strani ter zdravjem posameznikov na drugi.

Redna telesna dejavnost naj bi tako nižala tveganje za razvoj kardio-metabolnih bolezni, glede na izsledke iniciative 'Exercise is Medicine' naj bi bila vadba zdravilo za 26 različnih bolezni, medikalizacijo telesne dejavnosti pa je tudi sicer mogoče razbrati iz različnih narativov zdravja v vsakdanjem življenju (Pullen in Malcolm, 2018, str. 493). Da je družbena vrednost športa in telesne dejavnosti narasla v sozvočju s širjenjem prisotnosti in intenzivnosti t. i. imperativa zdravja (Lupton, 1994), ni več neznanka – večanje števila športno-rekreativnih programov, ki ciljajo k omogočanju 'športa za vse', denimo, je svojo upravičenost črpalo tudi iz sočasnega izpostavljanja in družbe-

nega utrjevanja pomena zdravja in telesne kulture (Klostermann in Nagel, 2014, str. 610) –, kakor neznanka niso več problematizacije različnih pretirano poenostavljenih in domnevno neposrednih vezi med enim in drugim (glej Malcolm in Pullen, 2018). Športno-rekreativna dejavnost ima seveda pomembno vrednost v vseh življenjskih obdobjih, vendar pa se njeni pozitivni učinki ne izražajo brezpogojno, neposredno, vselej in nujno (glej Coakley, 2011, 2015). Ravno nasprotno, učinki participiranja v različnih športno-rekreativnih dejavnostih so kontingentni in odvisni od raznovrstnih kontekstualnih dejavnikov (Coakley, 2011, str. 318). V luči potrebe po identifikaciji pogojev, kombinacije faktorjev in kontekstov, ki lahko vse prej kot vzročno-posledično razmerje med športom, vadbo in/ali telesno dejavnostjo na eni strani ter dobrobitjo tako na mikro- kot makrodružbenih nivojih na drugi strani usmerijo v manj negotovo in bolj informirano smer, ter v kontekstu vzpostavljanja univerzalne dostopnosti športa in drugih oblik telesne dejavnosti so potrebne tako empirično podprte raziskave in zanesljivi rezultati kakor tudi proučevanja, ki presegajo pozitivistične pristope in to tematiko obravnavajo tudi z vidika družbenih, kulturnih in zgodovinskih kontekstov. Skupaj lahko tovrstna prizadevanja predstavljajo temelj načrtovanja športno-rekreativnih programov, morebitnih intervencij in njihovih pričakovanih učinkov, ustreznih politik ter načinov spodbujanja športa in drugih oblik telesne dejavnosti.

V izhodišče pričujočega članka tako umeščamo longitudinalno raziskavo Slovenskega javnega mnenja (SJM), ki različne vidike športno-rekreativne dejavnosti vključuje vse od leta 1973, pri čemer pa so naši temeljni nameni (a) pregledati dosedanje raziskave SJM na tem področju in izpostaviti nekatere njihove rezultate ter kritično ovrednotiti njihove analize, (b) preteklim raziskavam priključiti rezultate in analizo zadnje raziskave SJM 2021/1 (Hafner-Fink idr., 2021) ter (c) raziskati načine, kako dosedanje pristope k obravnavani tematiki, njihove analize in interpretacije dopolniti in izboljšati. Če je Lieberman zapisal, da ni nič o biologiji vadbe smiselno, razen v luči evolucije, in da ni nič o vadbi kot vedenju smiselno, razen v luči antropologije (Lieberman, 2021, str. xix), bomo njegovo misel nadaljevali in na grobo dodali, da ni nič o pomenih in motivih vadbe smiselno, razen v luči (tudi) sociologije. Družbene prakse so vselej – od družbenih, kulturnih, političnih in zgodovinskih kontekstov nelo-

čljivi – diskurzivni dogodki, kot take pa so prežete tako z denotativnimi kot konotativnimi pomeni (Crawford, 2006, str. 401–402), predpostavkami, družbenimi normami, vrednotami, moralnimi imperativi ipd. Proučevanja, ki se ukvarjajo z dimenzijami pomena, so v dosedanjih raziskovalnih pristopih k športno-rekreativni dejavnosti pri nas med najbolj zanemarjenimi,¹ zato bi pogled kazalo obrniti tudi v smer, ki v središču postavlja tako vprašanja, kaj telesna aktivnost kot izkušnja ljudem pomeni, kot tudi kontekstualizacije, ki razgaljajo širšo družbeno in politično pogojenost športno-rekreativne dejavnosti. Ne nazadnje je to tudi razsežnost, ki jo implicitno pred nas postavi Liebermanova teza, da je vadba najbolj privlačna, kadar za nas predstavlja nekaj bodisi nujnega bodisi zabavnega: »Kot je pokazalo nekaj zadnjih desetletij, nam ne bo uspelo samo prek medikaliziranja in komodificiranja vadbe,« (Lieberman, 2021, str. 338), temveč na način, da ta in/ali druge oblike telesne dejavnosti postanejo zabavne in družabne, emocionalno stimulativne, vznemirljive ter nekaj, iz česar v okolju, ki to od nas vse manj zahteva, razvijemo navado.

■ Pregled dosedanjih raziskav SJM in konceptualizacija njihovih analiz

Prva študija o športno-rekreativni dejavnosti v Sloveniji je bila na podlagi podatkov raziskave SJM iz leta 1973 opravljena leta 1974 (Petrovič idr., 1974), vse od takrat pa je proučevanje športno-rekreativne dejavnosti prek raziskave SJM bolj ali manj sistematično na približno vsaki dve ali tri leta (Doupona Topič, 2010, str. 100) potekalo do leta 2008. Število športno neaktivnih prebivalcev se je v tem obdobju zmanjševalo, nadaljevanje tega trenda pa je razvidno tudi iz preglednice (Tabela 1), ki prikazuje pogostost ukvarjanja s športno-rekreativno dejavnostjo in podatke izbranih preteklih raziskav SJM dopolnjuje s podatki raziskave Slovensko javno mnenje SJM 2021/1 (Hafner-Fink idr., 2021). Ta je po prekinutvi in vrzeli, ki je nastala in se poglobljala od leta

¹Občutljivost za to razsežnost sicer lahko zasledimo recimo v prispevku Starca in Pušnikove (2014), vendar pa se o pomenih različnih športnih praks v njunem članku sklepa na podlagi kategorizacije športnih praks v tri skupine, ki se jim neki pomen predpostavi, v nadaljevanju pa se od tu preverja statistično značilna povezanost med izbrano športno prakso in izobrazbo.

2008, prva ponovna raziskava SJM o športno-rekreativni dejavnosti v Sloveniji, ki jo je za potrebe Ciljno raziskovalnega programa »CRP 2021« (Vrednotenje in spremljanje telesne dejavnosti v Sloveniji, šifra: V5-2101) naročilo Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport. Podatki zanj so bili pridobljeni med marcem in junijem 2021, populacijo so sestavljali prebivalci Slovenije, stari 18 let ali več, na podlagi vzorčnega načrta, ki je velikost vzorca določil na $n = 2500$ oseb, pa je bilo končno število opravljenih anket 1022. Vprašanja, povezana s športom in športno rekreacijo, so poizvedovala po trenutni pogostosti ukvarjanja s športom in pogostostjo ukvarjanja s športno-rekreativnimi dejavnostmi pred epidemijo, trajanju oz. količini športne ali športno-rekreativne aktivnosti na teden, obliki športno-rekreativne dejavnosti, količini tedenske telesne aktivnosti, vrsti izbranih športno-rekreativnih aktivnosti ter pomenu in spreminjanju gibalnih navad v času epidemije COVID-19 (Hafner-Fink idr., 2021).

Vse od začetkov je bila sicer temeljna usmeritev študij o športno-rekreativni dejavnosti v Sloveniji zastavljena skozi perspektivo premislekov o razmerju med različnimi vidiki športno-rekreativne dejavnosti na eni strani – na primer oblike športne dejavnosti (organizirane-neorganizirane, tekmovalne-rekreativne) in načini športne dejavnosti (pogostost ukvarjanja s športno dejavnostjo) – ter različnimi sociodemografskimi dejavniki (spol, starost, izobrazba, kraj bivanja, višina dohodka) na drugi strani (Petrovič idr. 1974; Petrovič idr., 1984a; Sila, 2010a).² V tem oziru so bila raziskovalna prizadevanja, četudi na bolj površinski, opisni ravni, zastavljena na način, ki ga je mogoče povezati tudi z ugotovitvami Bourdieuja (1978), ki je pred slabega pol stoletja zavrnil možnost, da bi obstajala naravna – v vseh časih in prostorih enaka – potreba po specifični obliki telesnega napora, ter svoje predavanje pomenljivo začel z izhajanjem iz vprašanja, kako se zahteva po nekem športu sploh

²Poleg vprašanj, ki se od raziskave do raziskave ponavljajo, so vanje občasno vključena tudi vprašanja, ki izhajajo iz poskusov premisleka aktualne družbene situacije ter njenega razmerja s športom oz. športno-rekreativno dejavnostjo – leta 1980 je tako analiza, denimo, obravnavala tudi vprašanje odnosa anketirancev do bojkota olimpijskih iger v Moskvi 1980 in do prihajajočih zimskih olimpijskih iger 1984 v Sarajevu (Petrovič idr., 1980, str. 91), leta 2000 je bilo vključeno vprašanje o distribuciji javnih sredstev za šport (Petrovič idr., 2001, str. 42–43), podobno je tudi zadnja raziskava SJM (Hafner-Fink idr., 2021) vključevala vprašanja, ki so naslavljala odnos med gibalnimi navadami ter epidemijo in z njo povezano vzpostavljeno družbeno situacijo.

Tabela 1

Pogostost ukvarjanja s športno-rekreativno dejavnostjo v prostem času v Sloveniji med letoma 1996 in 2021

	1996/1	1998/1	2000/1	2001/3	2004/2	2006/1	2008/2	2021/1
NE (ne ukvarjam se s športom, rekreacijo + 1-krat do nekajkrat na leto)	57,2 %	54,3 %	59,4 %	52,6 %	40,9 %	38,3 %	35,7 %	17,0 %
OBČASNO (1- do 3-krat na mesec + 1-krat na teden)	23,6 %	28,3 %	23,3 %	22,6 %	29,3 %	30,8 %	30,3 %	30,5 %
REDNO (2- do 3-krat na teden + 4- do 6-krat na teden + vsak dan)	19,1 %	17,2 %	17,3 %	24,4 %	29,5 %	30,5 %	32,9 %	50,5 %
ne vem, b. o.	0,1 %	0,2 %	0,0 %	0,4 %	0,3 %	0,4 %	1,1 %	2,0 %

pojavi, kako razumeti fenomen modernega športa, kateri družbeni procesi in okoliščine vodijo posameznike pri razvijanju okusa za neki šport in tendiranje k tej ali oni športni praksi (Bourdieu, 1978, str. 820).

Kot je pokazal Bourdieu, posameznikov okus, preference, uživanje v raznolikih oblikah kulturne potrošnje (hrana, glasba, oblačila, šport itd.) niso niti preprosto izraz njegovih notranjih ali prirojenih tendenc niti nekaj pomensko nevtralnega, temveč so pogojeni z različnimi družbenimi determinantami in povezani z ravnmi ekonomskega, kulturnega in družbenega kapitala posameznika, obenem pa prispevajo k oblikovanju identitete in njegovega (ali skupinskega) družbenega položaja ter vzpostavljanju distinkcije in razlikovanja do drugih. Tudi področje športa in različni vidiki različnih športnih praks, ki zaradi razmerja s telesom sežejo vse do vprašanja družbeno legitimne rabe teles in telesa kot takega, iz teh procesov niso izključeni: »/L/ogike, glede na katero se posamezniki nagibajo k tej ali oni športni praksi, ne moremo razumeti, če njihovih dispozicij za šport /.../ ne vključimo v enotnost sistema dispozicij, habitus, ki je osnova, od koder se generirajo življenjski stili,« (Bourdieu, 1978, str. 833).

Distribucijo športnih praks med posamezne družbene razrede in skupine znotraj razredov, ki se oblikujejo v odvisnosti od ekonomskega, družbenega in kulturnega kapitala, Bourdieu razlaga prek upoštevanja dejavnikov, kot so prosti čas, ekonomski in kulturni kapital, bistven doprinos njegovega modela pa je sočasno upoštevanje variacij v pomenih in funkcijah, ki jih različne družbene skupine pripisujejo družbenim praksam, predpostavljenih takojšnjih

in neposrednih ali kasnejših in posrednih koristi ukvarjanja z izbrano obliko športnega udejstvovanja. Dopolnjevanje *statistično značilnih razmerij* med različnimi praksami in družbenimi razredi z zanimanjem za *pomene in funkcije*, ki jih družbene skupine tem praksam pripisujejo, tako Bourdieuja pripelje do ugotovitve, recimo, da je razmerje do telesa pri delavskem razredu večinoma instrumentalno, medtem ko za višji razred velja, da se s športom ukvarja prek bolj distanciranega razmerja s telesom, razmerja, ki telo pojmuje kot cilj na sebi; prostor ukvarjanja s športom je, nadalje, pri višjem razredu večinoma ekskluziven, drag in nižjim družbenim slojem nedostopen, medtem ko za slednje velja, da se s športom ukvarjajo v ekonomsko dostopnejših in njim geografsko bližnjih prostorih; delavski razred si, podobno, od športa obeta predvsem moč in vzdržljivost, medtem ko si višji sloji obetajo zdravje, disciplino, specifične vrednote ter koristi, ki sežejo onkraj športa in šport uporabljajo kot sredstvo za sklepanje, denimo, poslovnih stikov in prilžnosti.

Bourdieu, ki še danes velja za pogosto referenco v prizadevanjih za razumevanje in pojasnjevanje izpostavljenih družbenih vidikov modernega športa, skratka pokaže na to, da so različne razsežnosti ukvarjanja s športom pogojene z različnimi družbenimi determinantami in torej socialno stratificirane. Kulturna potrošnja, vključno s športno-rekreativnimi dejavnostmi, »je bolj ali manj prestižna, tj. prinaša različne stopnje družbenega priznanja, s tem pa reproducira družbeno-ekonomske razlike na simbolni ravni« (Mutz in Müller, 2021, str. 597). Če torej raziskave SJM beležijo tako širitev in večanje raznolikosti športno-

-rekreativnih dejavnosti (Petrovič idr., 2001, str. 31) kot postopno povečevanje splošne športno-rekreativne dejavnosti in naj bi s tem kazale na t. i. športifikacijo družbe – ob nekoliko pogostejšem ukvarjanju s športom tistih z višjo izobrazbo, nadpovprečnimi ekonomskimi možnostmi in višjim profesionalnim položajem (Petrovič idr., 1974, str. 300) je bil delež telesno neaktivnih leta 1973 57,8 %, leta 2021 pa 17 % –, pa kaže ob tem biti pozoren na ugotovitve, da so bodisi distribucija posameznih športov bodisi načini ukvarjanja z njimi še zmeraj socialno stratificirani in zaznamovani s siceršnjimi družbenimi neenakostmi.

Kontekst Slovenije sicer na ravni vpliva družbenega razreda na ukvarjanje s športom ter družbene stratifikacije športno-rekreativne dejavnosti (Doupona Topič, 2010; Petrovič idr., 2001, str. 5; Starc in Sila, 2010; Starc in Sila, 2014) ni specifičen in od ugotovitev podobnih raziskav iz drugih, tako evropskih kot neevropskih držav na tem področju ne odstopa. Gemar (2020), denimo, je v obravnavi, ki športa in kulture ne jemlje ločeno, temveč skuša pokazati, da je športna participacija del širše kulture in tipologij kulturne potrošnje, pokazal na zmotnost različnih teorij, ki v prid zagovora individualnih potrošniških izbir in na podlagi domnevno enakomerno distribuiranega splošnega večanja družbenega bogastva ter družbene mobilnosti trdijo, da družbeni razred nima več vpliva na oblikovanje in pogojevanje kulturnih izbir. Na primeru Kanade je pokazal, da so različne kulturne izbire, tudi izbira športno-rekreativne dejavnosti, pogojene tako z višjo ravni izobrazbe kakor tudi z višjim dohodkom. Četudi je za večino športov, vključenih v raziskavo, veljalo, da so potencialno prisotni v vseh družbenih razredih, pa so bili obenem še zmeraj identificirani športi, ki so značilni za zgolj posamezne družbene skupine, ki kot taki pripomorejo k vzpostavljanju simbolne distinkcije do drugih ter kažejo, da družbeno izločanje poteka tudi po poti okusa, kulturnih izbir, življenjskih stilov ipd. (Gemar, 2020). Da višji ekonomski in kulturni kapital, ki sta v različnih raziskavah običajno operacionalizirana najmanj z višino dohodka in doseženo stopnjo izobrazbe, povečata verjetnost ukvarjanja s športom, je pokazal tudi Wilson (2002), pri čemer sta bila omenjena dejavnika med sabo neodvisna, vendar pa je za tiste z višjim kulturnim kapitalom veljala najmanjša verjetnost ukvarjanja s t. i. proletarskimi športi, medtem ko ekonomski kapital na to

ni imel vpliva (Wilson, 2002).³ Na primeru raziskave razmerja med družbeno-ekonomskim statusom – pri čemer sta bila poklicni razred in formalna izobrazba indikatorja kulturnega kapitala, dohodek pa je predstavljal operacionalizacijo koncepta ekonomskega kapitala – in športom na Finskem je bilo ugotovljeno, da je participacija v športu povezana s poklicnim razredom, pri čemer se največja razlika vzpostavlja med delavskim razredom in drugimi skupinami, ki se v športu udeležujejo pogostejše (Kahma, 2012, str. 125). Podobno je bilo potrjeno tudi na ravni odnosa med izobrazbo in dohodkom ter participacijo v športu, kjer je univerzitetna izobrazba pojasnila razlike ukvarjanja s športom, prav tako pa se je pokazalo, da višji dohodek poveča verjetnost participacije v športu (Kahma, 2012, str. 125). Za nizozemsko govoreči del Belgije je bil, dodatno, ugotovljen pozitiven vpliv višine dohodka na čas in finančna sredstva, porabljeni za šport, četudi so bile med izbranimi in proučevanimi 13 športi razlike (Thibaut in drugi, 2017). Klostermann in Nagel (2014) sta tovrstne korelacije razbiral iz podatkov za Nemčijo, kjer sta prav tako na ravni populacije zaznala splošen trend povečevanja ukvarjanja s športom, znotraj njega pa identificirala kvalitativni prelom tako na ravni izbire športov kot na ravni načinov njihovega prakticiranja. Kot sta razložila, je prišlo tako do diverzifikacije športnih aktivnosti kot tudi do večanja neformalnih, bolj individualnih načinov prakticiranja športa (Klostermann in Nagel, 2014, str. 612). Njuno študijo dopolnjuje tudi nedavna analiza, ki temelji na podatkih za Nemčijo in kaže na to, da je participacija v različnih športih družbeno strukturirana, četudi v različnih razsežnostih in na različne načine (Mutz in Müller, 2021). Heterogenost polja nam, sledeč tej raziskavi, ne omogoča univerzalnih trditev, saj se vzorci družbenih neenakosti v kontekstu različnih športov in telesnih aktivnosti na eni strani različno manifestirajo, na drugi pa tudi nenehno dinamično spreminjajo, prav tako

³Na boljšo napovedovalno moč izobrazbe v primerjavi z dohodkom, ko gre za udeleževanje na področju športno-rekreativne dejavnosti, je sicer pokazala in eksplicitno poudarila tudi raziskava SJM 1983: »Enostavno bi sicer še vedno lahko dejali, da pomeni manj denarja tudi manj telesne kulture, vendar je spremenljivka dohodek slabši indikator predvidevanja telesnokulturne dejavnosti kot stopnja izobrazbe ali vrsta poklica,« (Petrovič idr., 1984a, str. 23–24). Rezultati so sicer v okviru te raziskave pri tistih z najnižjo stopnjo izobrazbe (4 razredi OŠ) identificirali 78,8 % neaktivnih, pri tistih z najvišjo stopnjo izobrazbe (končana višja ali visoka šola) pa je ta delež znašal 13,5 % (Petrovič idr., 1984b, str. 65).

velja, da se načini vzpostavljanja in ohranjanja distinkcije danes oblikujejo drugače kot v preteklosti, vendar pa to ne pomeni, da so skupaj s starejšimi oblikami tudi izginili. V zadnjih nekaj desetletjih naj bi se tako v okviru mehanizmov družbenega razločevanja prek športno-rekreativnih praks zgodil obrat od »snobovstva do omnivornosti« (Peterson in Kern v Mutz in Müller, 2021, str. 599), pri čemer naj bi bil višji kulturni kapital povezan s participacijo v več različnih športih obenem, kot tak pa naj bi predstavljal dejavnik vpeljevanja distinkcije med omnivorno in univorno potrošnjo športno-rekreativnih praks (Mutz in Müller, 2021). Tudi pri nas sta na povezanost omnivornega načina ukvarjanja s športnimi praksami in visokim kulturnim kapitalom ter obratno pokazala Starc in Pušnikova (2014, str. 195).

Povečevanje populacijskega deleža tistih, ki so redno telesno aktivni, tako ne more biti neposreden indikator družbenega napredka oz. uspeha različnih prizadevanj, ki delujejo v tej smeri, če ob tem ni zmožen preseči obstoječih družbenih neenakosti ali pa jih tudi na ravni ukvarjanja s športno-rekreativno dejavnostjo reproducira in dodatno utrjuje. Tudi v kontekstu raziskave Eurobarometer, ki jo je leta 2005 podprla Evropska komisija ter ki prek standardiziranih postopkov in z vidika spola, starosti, izobrazbe in socialno-geografskega statusa omogoča primerljivost nekaterih vidikov ukvarjanja s športom in/ali telesno dejavnostjo med državami EU, je bila ugotovljena tako geografska kot družbena stratifikacija telesne dejavnosti (Van Tuyckom in Scheerder, 2010), ki torej ni distribuirana egalitarno. Športno neaktivni naj bi bili zlasti prebivalci južne in vzhodne Evrope, ženske, starejši, ruralni prebivalci ter tisti z nižjo stopnjo izobrazbe. Podobno kažejo tudi rezultati zadnje raziskave Eurobarometra, glede na katere se s športom ali telesno aktivnostjo pogostejše ukvarjajo moški, mlajši in bolj izobraženi ljudje, prav tako količina telesne aktivnosti med državami upada od severa proti jugu in od zahoda proti vzhodu (European Commission, 2018). V nadaljevanju prispevka bomo zato prejšnje pregledne raziskave SJM dopolnili s prikazom rezultatov raziskave SJM 2021/1 z vidika sociodemografskih dejavnikov, nato bomo skušali kritično ovrednotiti in izpostaviti določene pomankljivosti zadnje analize raziskave SJM na področju športno-rekreativne dejavnosti v Sloveniji, na koncu pa bomo predlagali dopolnjevanje dosedanjih, pretežno kvantitativnih pristopov na tem področju s kvalitativnimi. Kot želimo

poudariti, bi na ta način omogočili celovitejši, bolj informirane in bolj poglobljene premisleke obravnavanega fenomena ter se od identificiranja in opisovanja površinskih korelacij in oblik premaknili proti ukvarjanju z ter pojasnjevanju vzrokov in mehanizmov, s katerimi so pogojene in ki njihovo vzpostavitev šele omogočajo.

■ Rezultati SJM 2021/1 z vidika sociodemografskih dejavnikov

Na bolj substancialistični, deskriptivni ravni so analize zadnje predhodne raziskave SJM 2008/2 (Kurdija idr., 2010) na eni strani pokazale na statistično značilno odvisnost ukvarjanja s športno-rekreativno dejavnostjo z dejavniki, kot so starost, izobrazba, zdravje, zadovoljstvo s prihodki, medtem ko na drugi strani dejanski dohodki, tip bivalnega okolja ali pa recimo spol naj ne bi imeli statistično značilne napovedovalne moči (Starc in Sila, 2010). Kot je razvidno iz Tabele 2, ki prikazuje pogostost ukvarjanja s športno-rekreativno dejavnostjo glede na nekatere sociodemografske dejavnike (kraj bivanja, izobrazba, starost in spol) iz leta 2021, temeljna družbeno stratifikacijska dejavnika ostajata izobrazba in starost.

Ta ugotovitev sicer potrjuje in nadaljuje trend, ki so ga zaznale tako pretekle analize SJM kakor drugi sorodni prispevki (glej na primer Starc in Pušnik, 2014). Kot smo omenili nekoliko prej, se je večji vpliv izobrazbe v primerjavi z dohodkom pokazal že v raziskavi iz leta 1984, treba pa je izpostaviti, da se ta z leti zmanjšuje – medtem ko je leta 1983 delež neaktivne populacije najslabše izobraženih znašal 78,8 %, je leta 2008 znašal 56 %, leta 2021 pa 33,2 %. Z vidika ozaveščenosti o potencialnih zdravstvenih koristih telesne dejavnosti in ob sprejetju predpostavke, da imajo te pri odločitvi za telesno dejavnost pomembno motivacijsko vlogo, bi lahko upad izpostavljenega deleža razlagali s splošnim družbenim razvojem in dejstvom, da danes šola ni več tako ekskluziven prostor pridobivanja znanja in informacij kot nekoč, vendar pa bi bil tak poskus razlage precej špekulativen. Pomankljivo in pretirano poenostavljeno bi bilo tudi izolirano obravnavanje zgolj enega dejavnika in morebitno vzročno-posledično pojasnjevanje vedenja, ki je sicer kompleksno in ima več vzrokov. Enako velja za starost, kot drugim dejavnikom, ki kaže na opaznejše koreliranje med njim in po-

Tabela 2

Pogostost ukvarjanja s športno-rekreativno dejavnostjo glede na nekatere sociodemografske dejavnike (SJM 2021/1)

Sociodemografski dejavniki	Pogostost ukvarjanja s športom	NE	OBČASNO	REDNO
		(ne ukvarjam se s športom, rekreacijo + 1-krat do nekajkrat na leto)	(1- do 3-krat na teden + 1-krat na teden)	(2- do 6-krat na teden + 4- do 6-krat na teden + vsak dan)
KRAJ BIVANJA	veliko mesto	18,9 %	29,5 %	51,6 %
	obrobje mesta	12,8 %	35,6 %	51,6 %
	manjše mesto	17,3 %	30,6 %	52,1 %
	podeželski kraj, vas	17,1 %	30,9 %	52,0 %
	osamljena kmetija	23,1 %	40,3 %	36,6 %
IZOBRAZBA	osnovna ali manj	33,2 %	29,3 %	37,5 %
	poklicna	27,7 %	37,7 %	34,6 %
	srednja	18,1 %	27,9 %	54,0 %
	višja, visoka ...	9,5 %	31,6 %	58,9 %
STAROST	do 30 let	7,3 %	29,6 %	63,1 %
	31 do 45 let	7,6 %	40,6 %	51,8 %
	46 do 60 let	19,3 %	33,3 %	47,4 %
	61 let in več	29,6 %	21,8 %	48,6 %
SPOL	moški	17,8 %	33,1 %	49,1 %
	ženski	16,8 %	29,0 %	54,2 %

gostostjo ukvarjanja s športno-rekreacijsko dejavnostjo. Podobno kot pri izobrazbi je sicer napovedovalna moč tudi te spremenljivke upadla, saj se je delež najstarejših, ki niso telesno aktivni, s 66,9 % v letu 2008 znižal na 29,6 % v letu 2021 (podobno velja v obratni smeri: medtem ko je bil delež najstarejših, ki so redno telesno aktivni, leta 2008 7,7 %, je v letu 2021 znašal 48,6 %).

Izpostavljeni podatki nam več od zatrditve korelacij ne dopuščajo. Tudi potencialno močnejše pozitivne korelacije med športno-rekreativno dejavnostjo in posamezno spremenljivko (denimo starostjo ali izobrazbo) ne govorijo o neposrednem vzročnem razmerju. V najboljšem primeru lahko nanj sicer nakazujejo, lahko pa tudi ne. Bolje kot o gotovosti je zato govoriti o verjetnosti, tendencah, ne pa zakonih, namesto (potencialno zavajajočih) špekulativnih razlag pa bomo tu ponovno spomnili na Bourdieuev poudarek, da je treba statistično značilna razmerja dopolniti najmanj z zanimanjem za pomene in funkcije družbenih praks. Z drugimi besedami: za popolnejše in celovitejše razlage je treba pretežno kvantitativno raziskovanje dopolniti s kvalitativnim. Šele to bi nam namreč omogočilo smiselno umestitev tovrstnih

raziskav v širši družbeni kontekst, obenem pa bi nam lahko koristilo tudi v prizadevanjih pojasnjevanja načinov, na katerega se različne spremenljivke med sabo povezujejo. Od širšega družbenega konteksta izolirano ali necelovito obravnavanje športno-rekreativne dejavnosti lahko v nasprotnem primeru vodi bodisi do fokusa, ki pretirano poenostavlja realnost izbranih družbenih praks, bodisi pretirano povečuje ali idealizira posamezne rešitve, katerih vpliv je težko verjetno večji od obrobne, bodisi pa lahko prispemo do interpretacij, ki imajo v najboljšem primeru slabo razlagalno vrednost, v najslabšem pa so lahko tudi škodljive. V nadaljevanju prispevka in pred sklepom bomo zato izpostavili še nekatere pomankljivosti zadnje predhodne analize SJM na tem področju ter kritično ovrednotili nekatere interpretacije.

■ Kritično ovrednotenje analize raziskave SJM 2008/2

Analiza raziskave SJM 2008/2 je sicer v različnih prispevkih (na primer: Sila, 2010b; Starc in Sila, 2010; Pori in Sila, 2010b) izpo-

stavila prvič identificirano nepogojenost ukvarjanja s športno-rekreativno dejavnostjo z dejavnikom spola,⁴ pri čemer pa se zdi vredno izpostaviti šibkost, pomanjkljivost in občasno spornost – četudi dobro-namernih – interpretacij te in nekaterih drugih ugotovitev. Med vidnejšimi težavami predhodnih interpretacij in obravnv rezultatov SJM na področju športa in telesne dejavnosti namreč izstopa pomanjkanje (ali ignoriranje) ustreznega, z družboslovnimi izsledki informiranega znanja, ki rezultira v, denimo, enačenju športno-rekreativne dejavnosti v Sloveniji s športno-rekreativno dejavnostjo Slovencev (Pori in Sila, 2010a, 2010b; Sila, 2010a, 2010b) bodisi redukciji in stereotizaciji družbene vloge žensk (Pori in Sila, 2010b; Sila, 2010b) bodisi pretirano špekulativnih razlagah in poenostavitvah, ki izbiri in ukvarjanje s športno-rekreativno dejavnostjo pretirano povezujejo z domnevno naravnimi vzgibi (Pori in Sila, 2010b; Sila, 2010b), ne upoštevajo pa pogojenosti tovrstnih praks s širšimi družbenimi procesi, normami, pričakovanji, vedenji, navadami in družbeno-zgodovinskega konteksta oziroma jih obravnavajo mimo kritične refleksije, kot nekaj samoevidentnega in »normalnega«. Tako ni pojasnjeno, na primer, zakaj naj bi bila aerobika »pisana na kožo ženskam« (Pori in Sila, 2010b, str. 109)⁵ in zakaj ženske »očitno bolj uživajo v gibanju v ritmu in ob glasbeni spremljavi« (Pori in Sila, 2010b, str. 110), ali pa, če teza, da pri »športnih igrah, kjer prihaja do telesnega stika z nasprotnikom, najdejo moški poseben izziv, ki se kaže v merjenju sposobnosti in znanja /.../« (Pori in Sila, 2010b, str. 109), implicira, da denimo ženske v svojih športno-rekreativnih prizadevanjih niso niti preveč sposobne niti nimajo pretiranega znanja?

⁴Za primerjavo: v raziskavi iz leta 1973 se je o tem, da se na kateri koli način ukvarjajo s »telesnokulturnimi dejavnostmi«, pozitivno izreklo 52,4 % moških in 31,2 % žensk, 10 let kasneje pa 59,1 % moških in 42,4 % žensk (Petrovič idr., 1984a, str. 21). Leta 2000 je delež žensk, ki se s športno dejavnostjo ne ukvarjajo, znašal 63,2 %, medtem ko je isti delež pri moških znašal 44,1 % (Petrovič idr., 2001, str. 17).

⁵Sorodne interpretacije so se sicer uveljavile že leta 1984, ko se je aerobika prvič pojavila kot oblika rekreacije, v kateri se lahko ženske udeležujejo s »prijatelji« istega spola: »Kaže, da so ženske tako dobile nekaj, kar so do sedaj brezuspešno iskale – svojo športno panogo, prilagojeno svojim sposobnostim, potrebam in specifičnostim. Seveda je še prezgodaj trditi, da se bo ta „novotarja“ tudi prišla in da je resnično tisto pravo. To bo pokazal ČAS!« (Petrovič idr., 1984a, str. 30).

Vpeljevanje distinkcije med športi, domnevno primernejšimi za ženske, ter tistimi, domnevno inherentno bolj »moškimi«, je sicer vidno že iz zgodnejših analiz. Trdovratnost prepričanja o domnevno bioloških, kjer gre za sicer kulturne razlike, ter vpliv biološkega determinizma, ki je temeljil predvsem na ideji, da je šport naravna domena moških ter biološke ideje o spolu uporabil za oblikovanje družbenih kategorij in perpetuiranje družbene neenakosti, se kaže v podobnih interpretacijah razlik na ravni ukvarjanja s športno-rekreativno dejavnostjo glede na spol: »Poleg tradicionalizma je temu [tj. različnim potrebam in interesom moških in žensk v polju športno-rekreativne dejavnosti, op. a.] v glavnem vzrok manjši obseg prostega časa pri ženskah in pa seveda anatomsko-funkcionalna posebnost ženskega organizma, ki ne dovoljuje oziroma omejuje posamezne športne dejavnosti,« (Petrovič idr., 1977, str. 80). Rezultati iz leta 1983 (Petrovič idr., 1984b, str. 70) nam sicer pokažejo, da so specifično »moški« športi takrat denimo šah, kegljanje, nogomet, strelstvo, ribolov in košarka, specifično »ženski« pa recimo, poleg aerobike, odbojka, drsanje, ritmična gimnastika in tenis – za večino navedenih športov ni prav zares jasno, zakaj naj bi bili z »anatomsko-funkcionalnega« vidika primernejši bodisi za ženske bodisi za moške. Podobno problematično, stereotipno in na način, ki v ničemer ne poseže v prepričanje, da je šport »domena moških«, temveč ga, ravno nasprotno ter v maniri retraditionalizacije spolnih vlog, dodatno utrjuje, so identificirane spremembe v kontekstu ukvarjanja s športno-rekreativno dejavnostjo na ravni spola pojasnjene z razvojem športnih aktivnosti, ki naj bi bile bolj »vabljlive za žensko populacijo. /.../ Pri njih je pomembna estetika, lepota gibanja, gibalna izraznost, /.../ V teh dejavnostih se dekleta in žene „najdejo“, ni jim treba obvladati nobenega športa (domena moških), uživajo, obenem pa spoznavajo in ugotavljajo tudi pozitivne učinke na njihovo zdravje in počutje,« (Sila, 2010b, str. 96).⁶

Kot je mogoče razbrati že iz zadnjega dela ravno navedene razlage, se v ta za razsežnost upoštevanja širše družbene situacije in umeščenosti precej otopel kontekst dodatno vpisuje tudi subtilno vzpostavljane

⁶Podobno in prek domestificiranja žensk je recimo »pojasnjena« tudi opažena večja priljubljenost hoje pri ženskah: »Ženska – mati ne izgubi veliko časa zaradi logističnih zahtev, značilnih za druge oblike vadbe, in se lahko hitro „vrne v družinsko življenje“,« (Pori in Sila, 2010, str. 109).

in vsiljevanje športne dejavnosti kot sodobnega moralnega imperativa (na primer: »Danes še v večji meri kot prej velja, da si je odgovorna, zaposlena ženska pripravljena vzeti čas in ga porabiti za prijetno in hkrati koristno dejavnost, pri čemer ne namerava prav nič zaostajati za moškim (partnerjem),« (Sila, 2010b, str. 96)). Na depolitizacijo in individualizacijo problematike javnega zdravja ter pretirano idealiziranje in redukcionično povezovanje športno-rekreativne dejavnosti z zdravjem kaže tudi trditev, da smo ljudje »odgovorni za svoje zdravje in smo dolžni zanj skrbeti,« (Sila, 2010b, str. 95). Tretjina redno športno dejavnih prebivalcev naj bi tako bila dokaz, »da se vsaj tretjina Slovencev zaveda vrednosti posameznih športnorekreativskih dejavnosti,« (Sila, 2010b, str. 95) oziroma: »Majhen delež športno neaktivnih (37 % v letu 2008) kaže, da se ljudje zavedajo pomena gibalne dejavnosti za zdravje,« (Pori in Sila, 2010a, str. 105). Na osnovi podatkov raziskave SJM lahko o razlogih za ukvarjanje s športno-rekreativno dejavnostjo samo špekuliramo, prav tako tovrstni sklepi, ne da bi bili seznanjeni z njihovimi razlogi, obsojajoče delujejo na tiste, ki niso športno aktivni. Promocija zdravja prek spodbujanja športno-rekreativne dejavnosti je lahko v tem oziru problematična, saj ostaja slepa za strukturno raven, tj. raven, v okviru katere je mogoče prepoznati različne materialne neenakosti in vpliv drugih družbenih dejavnikov na telesno dejavnost, prav tako pa ob preztju strukturnih dejavnikov telesno (ne) dejavnost razloži kot vedenje, pri katerem naj bi šlo zlasti za individualno odločitev in osebno (ne)odgovornost (glej Malcolm in Pullen, 2018, str. 55). Delno pomanjkljivo lahko v tem oziru delujejo tudi artikulacije, kot je naslednja: »Kar se tiče športno nedejavnih ljudi, je stvar enostavna: sem spadajo tisti, ki svojih teles ne morejo, ne znajo ali nočejo spraviti v pogon in so ob rahlem zardevanju anketarjem priznali, da se s športno rekreacijo ne ukvarjajo,« (Starc in Sila, 2010, str. 115). Četudi bi z nezmožnostjo, neznanjem in/ali nevoljo izčrpali nabor razlogov ali razlag športno-rekreativne nedejavnosti ljudi, utegne biti stvar vse prej kot enostavna. Svoje diagnoze namreč – in kar v kontekstu pisanja o motivaciji za športno-rekreativno dejavnost izpostavlja tudi avtorja (str. 117) – zgolj s tem še nismo ustrezno razložili, se vprašali po razlogih, zakaj nekdo ne more, ne zna ali ne želi, hkrati pa nismo samokritično pretresli lastnih izhodišč in vse prej kot nevtralne predpostavke, denimo, da naj bi

posamezniki morali biti športno aktivni, od koder nelagodje, »zardevanje«, potreba po iskanju »izgovorov« za neaktivnost (str. 120) ali pa njeno »priznanje« šele lahko izhajajo. Sklep, ki sledi – da je treba »prepričati zaležano javnost, naj dvigne svoja zakrnela telesa in si poišče sebi primerno športno-rekreativno dejavnost,« (Starc in Sila, 2010, str. 123) – je sicer gotovo dobronameren, vendar pa lahko prek mehkega vsiljevanja športno-rekreativne dejavnosti (ter v iskanju privolitve namesto ozaveščanja kot orodja informiranih odločitev) negativno vpliva na raven posameznikove avtonomije, obenem pa deluje nekoliko preveč pokroviteljsko in zato z vidika lastnega cilja potencialno kontraproduktivno.

Če je, sicer redko, pa vendarle, mestoma v analizi SJM 2008/2 opaziti izpostavljanje potrebe tako po družbeni kontekstualizaciji kot kvalitativnejših pristopih in, na primer, raziskovanju motivov za telesno dejavnost ali, obratno, amotivacijskih prispevkov k telesni nedejavnosti (Starc in Sila, 2010, str. 122), pa obelodanjenje politično-ekonomskega konteksta tudi tam ostaja površinsko ter obenem nekritično naslovljeno. Športno-rekreativna dejavnost je v ta kontekst vpeta prek perspektive stroškov in potencialnih prihrankov, ki naj bi jih dosegli z redno športno dejavnostjo ter tako »učinkovito prispevali tako k dvigu javnega zdravja in produktivnosti ljudi kot tudi športne kulture nasploh,« (Starc in Sila, 2010, 122),⁷ kar pa na ultimativni ravni krepi natanko tisto, kar skuša preseči, tj. biopolitično moč, katere namen je ravno ustvarjanje produktivnih subjektov in delovne sile.

Tovrstni narativi športno-rekreativne dejavnosti se sicer vpisujejo v neoliberalni družbeni okvir ter kažejo na njeno čedalje večje pomensko sploščevanje in oblikovanje življenjskih stilov glede na temeljne neoliberalne principe in vrednote, ki so bili v okviru družbenokritičnih študij že večkrat

⁷Podobno in tudi z vidika foucaultovske produktivnosti oblasti, v kontekstu katere oblast ne deluje s prisilo, temveč prek prostovoljne privolitve v vzpostavljene norme, bi lahko naslovili tudi študijo iz leta 2001, ki pogojevanja možnosti zaposlitve s telesno pripravljenostjo ne problematizira, temveč nekritično sprejme kot nekaj nujno pozitivnega, celo kot znak razvitosti in napredka: »V razvitejših državah Evrope je dobra telesna pripravljenost pomemben dejavnik zaposlitvene politike. Od ljudi na vodilnih poklicnih položajih delodajalci zahtevajo dobro fizično kondicijo in jim v ta namen tudi zagotavljajo ustrezne vadbene programe (Beck, 1986). Ponekod je redno športno udejstvovanje, še posebno tistih na odgovornih delih, pogoj za delovno mesto,« (Petrovič idr., 2001, str. 20).

problematizirani (glej recimo Fusco, 2012). O pretiranem povezovanju športno-rekreativne dejavnosti z zlasti zdravstvenimi vidiki, imperativu in dolžnosti, da smo zdravi, ter telesu kot indikatorju zdravja sta, na primer, pisala Richeva in Evans (2013), ki sta izpostavila sočasno zakrivanje in izrivanje tudi drugih motivov in interesov za telesno dejavnost (npr. socializacijo, užitek v gibanju, raznolike telesne izkušnje ipd.) ter vpis tovrstnih pomenov v okvir neoliberalnih diskurzov, ki sicer poudarjajo potrebo po delu na sebi, odgovornem in produktivnem vedenju itd. Zdravstvene koristi športa so v politiki spodbujanja telesne dejavnosti najpogostejše utemeljene skozi perspektivo (neposrednih in posrednih) ekonomskih prihrankov, ukvarjanje s športom pa je v prezrtju družbenih razmerij in potencialnih tveganj individualizirano ter skupaj z odgovornostjo položeno v roke posameznika kot orodje promocije skrbi zase (Pullen in Malcolm, 2017).

Marcenova in Malcolm (2020) sta, podobno, v svoji raziskavi potrdila, da so motivi odločitve za šport in drugih oblik telesne dejavnosti čedalje bolj poravnani z neoliberalnimi motivi (športno-rekreativna dejavnost se razume kot odgovornost in dolžnost, ki prispeva k večanju učinkovitosti, samodisciplini, bolj intenzivnemu in produktivnemu življenju, zdravje je postalo vse večja preokupacija ipd.),⁸ od koder družbena sprejemljivost in vpis moralne dimenzije v športno-rekreativno dejavnost postaneta vsaj toliko vredna kot njene zdravstvene koristi (Marcen in Malcolm, 2020, str. 1684). Povečanju telesne dejavnosti navkljub pa sta – pomenljivo, toda v kontekstu ponotranjenja potrebe po nenehnem samoizboljševanju in samooptimiziranju nikakor ne presenetljivo –, Marcenova in Malcolm pri sodelujočih v raziskavi identificirala nezadovoljstvo s trenutno stopnjo aktivnosti. Na osnovi dveh populacijskih raziskav, ki sta bili v letu 2009 in 2015 izvedeni v kontekstu španskega mesta Zaragoza, sta sicer ugotovila navzkrižje med tendenco k zdravju na eni strani ter demokratizacijo športne participacije v kontekstu promocije športa

⁸Nekaj o motivih ukvarjanja s športno-rekreativno dejavnostjo nam za naš kontekst sicer pove raziskava Eurobarometer (European Commission, 2018), v okviru katere sta bila kot glavna motiva za vključevanje v šport in telesno aktivnost na ravni držav EU navedena izboljšanje zdravja in telesne zmogljivosti (podatki za Slovenijo od tega sicer nekoliko odstopajo – medtem ko so v največji meri tudi pri nas anketiranci navajali izboljšanje zdravja, pa kot drugi najpomembnejši razlog ukvarjanja s športno-rekreacijsko dejavnostjo Eurobarometer navaja sprostitve).

in telesne dejavnosti na drugi strani. Četudi sta raziskavi zaznali splošno povečanje participacije v športu, so se vzorci vedenj in navad posameznih družbenih skupin v tem kontekstu nadalje diferencirali – šport in zdravje sta postala še intenzivnejši prostor socialne stratifikacije ter posledično izničila željo po večji demokratizaciji priložnosti za šport. Ta je bila sicer vidna na ravni večanja priložnosti za telesno dejavnost, nekoliko manjši vrzeli med moškimi in ženskami v kontekstu participacije v odvisnosti od spola, vendar pa je drugje (recimo s perspektive dejavnikov, kot so starost, zaposlenost, izobrazba, družbeno-ekonomski status) spodletela. Avtorja sta to pojasnila prek prizadevanj za ohranjanje dinstinktivnosti okusov različnih družbenih skupin (družbeno najbolj privilegirani so najbolj dovzetni in zmožni odgovoriti na zdravstvene informacije, kampanje in iniciative, na ravni športne participacije pa se umaknejo od tistega, kar postane bolj dostopno ali pa znotraj njih oblikujejo bolj niansirane kulture) (Marcen in Malcolm, 2020, str. 1683).

Na osnovi ugotovitev sta izpeljala tezo, da sodobne oblike in prakse športno-rekreativne dejavnosti niso deinstitutionalizirane, temveč gre prej za to, da institucionalizacija poteka drugače: sodobne institucije niso športna društva in organizirane oblike vadbe, temveč norme o športni participaciji in zdravju. Telesna dejavnost, vadba in šport niso več »užitek, temveč vse bolj družbeno pričakovanje,« (Marcen in Malcolm, 2020, str. 1685), uspeh intervencij pa je odvisen od kompatibilnosti temeljnega sporočila s širšimi družbenimi trendi (Marcen in Malcolm, 2020, str. 1686).

■ Zaključek – Proti celovitejšemu pristopu k področju raziskovanja športno-rekreativne dejavnosti

Pregled dosedanjih analiz SJM ter njihova primerjava s podobnimi raziskavami v mednarodnem kontekstu govorita o tem, da mora biti prihodnje raziskovanje na tem področju ambicioznejše. Poleg preseganja epistemoloških omejitev, ki jih v sebi nosijo različni pozitivistični pristopi in empi-

rično-deskriptivne raziskave,⁹ je treba tudi kvalitativne študije, občutljivost na kulturne specifičnosti in družbeni kontekst, izvajati – kvalitetno. Rečeno drugače: zgolj opisne študije, ki v najboljšem primeru izrečejo korelacijo med, recimo, izbiro športa in družbenim razredom, določenim prek takšne ali drugačne operacionalizacije konceptov, kot sta recimo ekonomski in kulturni kapital, niso dovolj, temveč zahtevajo še tematizacije, ki so bolj poglobljene in upoštevajo širši družbeni kontekst, veljavne norme in vrednote; ki tematizirajo družbene sile, procese in razmerja, ki neka dejstva šele vzpostavljajo in oblikujejo; ki imajo posluh tudi za dimenzije pomenov, ki jih posamezniki pripisujejo športno-rekreativni dejavnosti, ter izkušnje, ki niso univerzalne in enoznačne, in/ali izbire, ki so pluralne; onkraj tega in zlasti ob upoštevanju delovanja ideologije, ki je v 21. stoletju izrazito nediskurzivno in tehnološko posredovano (Krašovec, 2017), pa kaže pozornost obrniti tudi v smer proučevanja afektivnih vidikov športno-rekreativne dejavnosti.

Športno-rekreativno dejavnost je, z drugimi besedami, treba prepoznati kot obliko družbene prakse, ki ne obstaja v vakuumu, temveč v razmerju s številnimi družbenimi procesi, politično-ekonomskimi interesi, moralnimi dimenzijami, kulturnimi imaginariji ipd., in jo kot tako tudi nasloviti in kritično obravnavati. Pojmovanje športno-rekreativne dejavnosti kot 'družbene investicije', denimo, ni nekaj, kar moramo neposredno, nujno in nekritično sprejeti, temveč nekaj, kar je najprej treba preizprašati. Ob potencialno doseženem konsenzu, da je športno-rekreativna dejavnost lahko koristna, ustrezni argumentaciji in razlagi tega, kakšna, za koga, v kakšnih okoliščinah, pod katerimi pogoji, ter ob upoštevanju, da gre za aktivnosti in izkušnje z variacijami v pomenih, namenih, izidih ipd., pa je treba tako zagotoviti priložnosti zanjo kakor jo tudi spodbujati na način, ki ni pokroviteljski in zapovedovalen, ki ne vodi do občutkov krivde in sramu, temveč, ravno obratno, is-

krenega zadovoljstva in uživanja v gibanju, ki ne potrebuje dodatnih zunanjih spodbud, temveč postane svoja lastna motivacija.

Morda so za prizadevanja v tej smeri vsaj deloma koristni tudi vpogledi, ki so jih drugačne družbene okoliščine, norme in vrednote v ospredje postavljale že ob prvi analizi javno-mnenjske raziskave o športno-rekreativni dejavnosti pri nas, v kontekstu katere so za nepopularne šolske športne programe veljali tisti, »kjer je mladini vse prevečkrat vzeta največja vrednota športa – pravica do igre in svobodnega gibalnega izražanja, in kjer se mladino prej, bodisi s slabšimi ocenami, ponekod pa celo s prepovedjo športnega udejstvovanja kaznuje, kot vzpodbuja, šolska telesna vzgoja, »skrbeč« vseh prevečkrat predvsem za telo, vse prepogosto pozablja, da mora spoznati o vrednosti in pomenu telesno-kulturnih dejavnosti, »iti skozi možgane« mladih ljudi,« (Petrovič idr., 1974, str. 28) in v kontekstu katere je bil – tudi prek kritike pretiranega fokusa na »performans« in rezultat – cilj doseči »telesno-kulturno miselnost«.

Z ozirom na vse večjo medikalizacijo in komifikacijo telesne dejavnosti, ki je hkrati vse manj izbira in vse bolj dolžnost, ter v kontekstu problematičnega predpostavljanja univerzalnih izkušenj pa se zdi vredno poudariti tudi, da so dominantni koncepti zdravja, kakor tudi ideja, da mora biti zdravje prioriteta, ki jo je treba postaviti nad vse druge interese in vidike življenja, nekaj, kar gradi norme in pričakovanja zlasti (družbeno-ekonomsko) privilegiranih zahodnjakov (Lupton, 2018, str. 84). Prioritete drugih družbenih skupin so običajno drugačne, njihova potencialna telesna neaktivnost in druge »nezdave navade« pa tudi oblika upora in ne nekaj, zaradi česar jih upravičeno še dodatno stigmatiziramo ali označujemo za neodgovorne, nekompetentne, iracionalne, moralno sporne, lene, ignorantske ipd. Kot je v nekem, za mišljenje stimulativnem, tekstu o pomenu moderne vadbe zapisal Greif: za posameznika, ki si ne izbere kakršne koli oblike vadbe, danes velja, kakor da se je prostovoljno odločil za umiranje na obroke – obravnava se ga kot nekoga, ki »ne prevzema odgovornosti za svoje življenje. Ne prizadeva si dovolj močno, da bi preprečil svojo smrt. Posledično začnemo misliti, da jo je sam tudi povzročil. .../... Nevadeči je pridružen vsem, ki ne ustrezajo [kot bi dejali v angleščini: so »unfit«, op. a.] počasnejšim, starejšim, brezupnim, revnim,« (Greif, 2017). V tem istem

tekstu je Greif vzpostavil in artikuliral tudi preprost negativni test, ki nam lahko pove, ali neka dejavnost šteje za moderno vadbo ali ne – kot pravi, se je treba vprašati zgolj, ali lahko izbrano telesno dejavnost smiselno izvajamo, ne da bi ob tem tudi kar koli merili ali preštevali (Greif, 2017). Morda pa je v kontekstu reduciranih pomenov in motivov za športno-rekreativno dejavnost ter v kontekstu sodobnih spodbud, ki namesto igre in užitka pogosto povzročajo občutke nezadovoljstva, krivde in nemoči, edini način, kako doseči svobodo v gibanju, ta, ki nas obrača stran od konformizma in obstoječe narative telesne dejavnosti menja s tistimi, v okviru katerih so njene zdravstvene koristi prej »kolateralna škoda«, »stranski učinek«, ne pa primarni motiv.

Financiranje: Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega projekta Ciljno raziskovalnega programa »CRP 2021« – Vrednotenje in spremljanje telesne dejavnosti v Sloveniji (šifra: V5-2101).

Literatura

1. Bourdieu, P. (1978). Sport and social class. *Social Science Information*, 17(6), 819–840. <https://doi.org/10.1177/053901847801700603>
2. Coakley, J. (2011). Youth Sports: What Counts as 'Positive Development'? *Journal of Sport and Social Issues*, 35(3), 306–324. <https://doi.org/10.1177/0193723511417311>
3. Coakley, J. (2015). Assessing the sociology of sport: On cultural sensibilities and the great sport myth. *International Review for the Sociology of Sport*, 50(4-5), 402–406. <https://doi.org/10.1177/1012690214538864>
4. Crawford, R. (2006). Health as a meaningful social practice. *Health*, 10(4), 401–420. <https://doi.org/10.1177/13634593060067310>
5. Doupona Topič, M. (2010). Vpliv socialne stratifikacije na značilnosti športno rekreativne dejavnosti v Sloveniji. Šport: revija za teoretična in praktična vprašanja športa, 58(1-2), 100–104.
6. European Commission. (2018). Special Eurobarometer 472: Summary – Sport and physical activity. doi:10.2766/599562
7. Fusco, C. (2012). Governing Play: Moral Geographies, Healthification, and Neoliberal Urban Imaginaries. V D. L. Andrews in M. L. Silk (ur.), *Sport and neoliberalism: Politics, consumption, and culture* (str. 143–159). Temple University Press.
8. Gemar, A. (2020). Sport as culture: Social class, styles of cultural consumption and sports participation in Canada. *International Review for the Sociology of Sport*, 55(2), 186–208. <https://doi.org/10.1177/1012690218793855>

⁹Tudi na ravni meritev telesne aktivnosti, denimo, kjer obstaja maneverski prostor odpiranja načina razumevanja, kaj vse vzpostavlja celotno razsežnost telesne aktivnosti – študija, recimo, ki pregleda področje merjenja telesne aktivnosti (Sember idr., 2020), tako izpostavi njeno kompleksno naravo in pomanjkljivost obstoječih metod njenega merjenja – nobena izmed trenutno obstoječih metod, naj gre za objektivno ali subjektivno ocenjevanje, v svoj način merjenja namreč nima integriranih vseh razsežnosti telesne aktivnosti (kot je navedeno, so to trajanje, pogostost, intenzivnost in vrsta telesna aktivnosti), vendar pa bi bilo tem dimenzijam možno dodati tudi kvalitativnejše.

9. Greif, M. (2017, 6. oktober). Against exercise by Mark Greif. *Verso Blog*. <https://www.verso-books.com/blogs/3428-against-exercise-by-mark-greif>
10. Hafner-Fink, M., Broder, Ž., Doušak, M., Falle Zorman, R., Gerdina, O., Jagodic, A., Kecman, I., Kurdija, S., Miheljak, M., Pajnik, M., Uhan, S., Toš, N., Vovk, T., Zajšek, Š. in Malnar, B. (2021). *Slovensko javno mnenje 2021/1 – Poročilo o izvedbi raziskave in sumarni pregled rezultatov*. Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede.
11. Kahma, N. (2012). Sport and social class: The case of Finland. *International Review for the Sociology of Sport*, 47(1), 113–130. <https://doi.org/10.1177/1012690210388456>
12. Klostermann, C. in Nagel, S. (2014). Changes in German sport participation: Historical trends in individual sports. *International Review for the Sociology of Sport*, 49(5), 609–634. <https://doi.org/10.1177/1012690212464699>
13. Kurdija, S., Malnar, B., Hafner Fink, M., Uhan, S. in Štebe, J. (2010). *Slovensko javno mnenje 2008/2* [Datoteka podatkov]. Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Arhiv družboslovnih podatkov (ADP).
14. Krašovec, P. (2017). Ideologija kot tehnologija. *Javnost – The Public*, 24(sup1), S64–S81. <https://doi.org/10.1080/13183222.2017.1411569>
15. Lieberman, D. (2021). *Exercised: The science of physical activity, rest and health*. Penguin Books.
16. Lupton, D. (1994). *The imperative of health: public health and the regulated body*. Sage Publications.
17. Lupton, D. (2018). *Digital health: Critical and cross-disciplinary perspectives*. Routledge.
18. Malcolm, D. in Pullen, E. (2018). Is Exercise Medicine? A critical sociological examination. V J. Piggin, L. Mansfield in M. Weed, *Routledge handbook of physical activity policy and practice* (str. 49–60). Routledge.
19. Marcen, C. in Malcolm, D. (2020). Health and democratization as contradictory policy goals: sport in Zaragoza city. *Sport in Society*, 23(10), 1672–1689. <https://doi.org/10.1080/17430437.2020.1814578>
20. Mutz, M. in Müller, J. (2021). Social stratification of leisure time sport and exercise activities: comparison of ten popular sports activities. *Leisure studies*, 40(5), 597–611. <https://doi.org/10.1080/02614367.2021.1916834>
21. Petrovič, K., Hošek, A. in Momirovič, K. (1974). *Športno-rekreativna dejavnost Slovencev z vidika demografskih in socialnih faktorjev*. Šolski center za telesno vzgojo – Ljubljana.
22. Petrovič, K., Sila, B. in Novak, D. (1977). *Športno-rekreativna dejavnost Slovencev 76 (z vidika nekaterih demografskih in socialnih karakteristik)*. Šolski center za telesno vzgojo – Ljubljana.
23. Petrovič, K., Sila, B., Ambrožič, F. in Žvan, M. (1980). *Športno-rekreativna dejavnost Slovencev 80 (z vidika nekaterih demografskih in socialnih karakteristik)*. Inštitut za kineziologijo VŠTK.
24. Petrovič, K., Sila, B., Ambrožič, F. in Žvan, M. (1984a). *Športno-rekreativna dejavnost Slovencev 73–83 (z vidika podatkov in ugotovitev študij Slovenskega javnega mnenja v letih 1973, 1976, 1980, 1983)*. Fakulteta za telesno kulturo v Ljubljani.
25. Petrovič, K., Sila, B., Ambrožič, F. in Žvan, M. (1984b). *Športno rekreativna dejavnost Slovencev 83 (z vidika nekaterih demografskih in socialnih karakteristik)*. Inštitut za kineziologijo Fakultete za telesno kulturo Ljubljana.
26. Petrovič, K., Ambrožič, F., Bednarik, J., Berčič, H., Sila, B. in Doupona Topič, M. (2001). *Športnorekreativna dejavnost v Sloveniji 2000*. Šport: revija za teoretična in praktična vprašanja športa, 49(3), 1–48, priloga.
27. Pori, M. in Sila, B. (2010a). S katerimi športnorekreativnimi dejavnostmi se Slovenci najraje ukvarjamo? *Šport: revija za teoretična in praktična vprašanja športa*, 58(1-2), 105–107.
28. Pori, M. in Sila, B. (2010b). Priljubljenost športnorekreativnih dejavnosti v povezavi s spolom in izobrazbo. *Šport: revija za teoretična in praktična vprašanja športa*, 58(1-2), 108–111.
29. Pullen, E. in Malcolm, D. (2018). Assessing the side effects of the 'exercise pill': the paradox of physical activity health promotion. *Qualitative Research in Sport, Exercise and Health*, 10(4), 493–504. <https://doi.org/10.1080/2159676X.2017.1388833>
30. Rich, E. in Evans, J. (2013). Physical Culture, Pedagogies of Health, and the Gendered Body. V D. L. Andrews in B. Carrington (ur.), *A Companion to Sport* (str. 179–195). Wiley Blackwell.
31. Sember, V., Meh, K., Sorić, M., Starc, G., Rocha, P. in Jurak, G. (2020). Validity and Reliability of International Physical Activity Questionnaires for Adults across EU Countries: Systematic Review and Meta Analysis. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(19). <https://doi.org/10.3390/ijerph17197161>
32. Sila, B. (2010a). Športnorekreativna dejavnost Slovencev 2008: Longitudinalna študija o športnih navadah Slovencev. *Šport: revija za teoretična in praktična vprašanja športa*, 58(1-2), 89–93.
33. Sila, B. (2010b). Delež športno dejavnih Slovencev in pogostost njihove športne dejavnosti. *Šport: revija za teoretična in praktična vprašanja športa*, 58(1-2), 94–99.
34. Starc, G. in Sila, B. (2010). Kdo zmore in si zna privoščiti zdravje? Dnevna športna dejavnost odraslih Slovencev. *Šport: revija za teoretična in praktična vprašanja športa*, 58(1-2), 115–123.
35. Starc, G. in Pušnik, M. (2014). Razredna stratifikacija in športne prakse. V B. Luthar (ur.), *Kultura in razred* (str. 179–200). Fakulteta za družbene vede, Založba FDV.
36. Thibaut, E., Eakins, J., Vos, S. in Scheerder, J. (2017). Time and money expenditure in sports participation: The role of income in consuming the most practiced sports activities in Flanders. *Sport Management Review*, 20(5), 455–467. <https://doi.org/10.1016/j.smr.2016.12.002>
37. Van Tuyckom, C. in Scheerder, J. (2010). Sport for All? Insight into stratification and compensation mechanisms of sporting activity in the 27 European Union member states. *Sport, Education and Society*, 15(4), 495–512. <https://doi.org/10.1080/13573322.2010.514746>
38. Wilson, T. C. (2002). The Paradox of Social Class and Sports Involvement: The Roles of Cultural and Economic Capital. *International Review for the Sociology of Sport*, 37(1), 5–16. <https://doi.org/10.1177/1012690202037001001>

Poteko, Kaja

Fakulteta za šport, Univerza v Ljubljani
kaja.poteko@fsp.uni-lj.si